

О. М. МИРОНЮК
КУЛЬТУРА МОВИ В ЯПОНІЇ

Одвічне прагнення радянських людей — жити в мирі і злагоді з усіма народами землі, ділитись своїми культурними надбаннями і черпати з духовної скарбниці інших народів. Всьому світові відомий безсмертний український геній Тарас Шевченко. В далекій Японії, стародавня столиця якої Кіото є порідненим містом нашого древнього і вічно юного Києва, добре відомі твори Кобзаря і особливо його «Заповіт». Один із томів виданої в Японії «Антології радянської поезії» повністю присвячений творчості українських поетів. Сюди ввійшли твори В. Сосюри, П. Тичини, М. Бажана. На японську мову перекладені і деякі прозові твори, зокрема О. Гончара, М. Стельмаха.

Всьому світові відома класична японська поезія, трирядкові вірші — хайку, або хокку, як їх ще називають. Українською мовою вийшла в 1971 р. збірка «Місяць над Фудзі», куди ввійшли 100 японських хокку. Перекладались українською мовою і класик японської літератури, лауреат Нобелівської премії Ясунарі Кава-бата («Країна снігу»), а також Нацуме Сосекі, Арісіма Такео, Кобо Абе, Хіросі Сунада.

Знають і люблять у нас японську літературу, образотворче мистецтво і кіномистецтво. Цікавлять нас і особливості мовного спілкування японців. Мовна культура в Японії тісно пов'язана з культурою позамовного спілкування. Культивованій століттями етикет людських стосунків, який диктує максимальний вияв уваги і ввічливості до співбесідника, наклав свій відбиток і на мову. Відмітною особливістю японської мови є багатство її лексичних і граматичних засобів, за допомогою яких можна виразити і підкреслити ввічливе ставлення до співбесідника або до особи, про яку йдеться. «В японській мові існує надзвичайно розвинута система особових займенників, близько 50 форм звертань в шанобливо-офіційному, високому, нейтральному, зниженому, дружньо-ввічливому, скромному, фамільярному стилі, близько 50 форм вітань, більш як 40 форм вираження прощання, добрий десяток форм вираження подяки, більш як 20 форм пробачень» (С. В. Неверов. Особенности речевой и неречевой коммуникации японцев. — У кн.: Национально-культурная специфика речевого поведения. М., 1977, с. 322). Весь цей багатий мовний арсенал спрямовуваний на те, щоб створити в співбесідника гарний настрій, показати значущість його особи. Як зауважив В. Овчинников, «кожне речення нарізується на тоненькі шматочки і присмачується великою кількістю приправи із вставних ввічливих зворотів» (Ветка сакури. М., 1971, с. 92).

Історично склалося так, що японці уникають прямо давати чіткі і ясні, позитивні чи негативні оцінки, бо не хочуть своїми судженнями завдати болю співбесіднику, якщо думки і погляди співрозмовників не збігаються. Все робиться для того, щоб співбесідник зберіг упевненість у собі, в своїй правоті. Ця традиція виражати свої думки опосередковано, ніби піддаючи сумніву істинність власних слів, а заперечення висловлювати тільки натяками у формі прикладів і порівнянь, привела до появи у мові великої кількості словосполучень типу «чи не буде це так, що ...», «в мене таке враження, ніби можна сказати, що...», «мені здається, чи це не той випадок, коли не можна не сказати, що ...», «мені здається, чи не полягає справа в тому, що не виключена можливість сприйняти це так, але...» тощо. Не дивно, що, за висловлюванням Б. Рудофські, наведеним у цитованій книзі В. Овчинникова, «японці довели свою мову до рівня абстрактного мистецтва. Тому їм не подобаються незграбні іноземці, які домагаються від них пояснень і уточнень, хочуть докопатися до суті справи, поки не розкриють її до кінця. Японець вважає, що не біда, якщо думки не висловлені і якщо слова не перекладені. Нюанси етикету для нього набагато важливіші, ніж тонкощі синтаксису чи граматики. Ввічливість мови цінується вище її дохідливості» (с. 94).

Особливою ввічливістю повинна відзначатися мова жінок. «Ввічливість висловлювань» і «жіночість» — ці поняття в японській мові рівнозначні. Проте в сучасній японській мові останнім часом помічено стійку тенденцію до зближення чоловічої і жіночої манери

висловлення. Японські жінки, як і чоловіки, вживають тепер суфікс **-кун**, який раніше приєднувався лише до чоловічих імен і вважається фамільярним, хоч, як і раніше, ввічливість мови визначає те місце в суспільній ієрархії, яке займає суб'єкт щодо тріади «вищий — рівний — нижчий».

Обов'язковим проявом ввічливості служить і всіляке приниження власної особи. Підносячи гарний подарунок, японець обов'язково скаже: «Це зовсім нікчемна річ, але прийміть, будь ласка». Добре пригосаючи, японець скаже: «Зовсім нічого немає ...» Про себе, свої речі і своє оточення не прийнято говорити *хороший, гарний*, а тільки *невмілий, нерозумний, нікчемний*, тоді як співбесідник і його оточення завжди характеризуються такими епітетами як *дорогоцінний, достославний*. Як зазначив японський лінгвіст Хорікава Наойосі, «ми говоримо так не тому, що така граматики японської мови, а граматики така тому, що так говорили наші предки» (Национально-культурная специфика речевого поведения..., с. 322).

Якщо поглянути на суспільно-мовну практику сучасної Японії в більш широкому плані, то можна відзначити, що для сучасної японської мови характерні значні зміни соціолінгвістичного плану, пов'язані з ростом демократичних сил і демократичного руху в країні, науково-технічним прогресом, зростанням об'єму інформації, появою нових галузей знань, ростом термінології і розвитком міжнародних мовних контактів. Само собою зрозуміло, що у зв'язку із змінами у суспільстві змінюється і функціональна навантаженість мовних утворень, які використовуються окремими соціальними групами.

Щоб глибше зрозуміти специфічні проблеми, які стоять перед японськими лінгвістами в плані культури мови сьогодні, варто торкнутися деяких характерних моментів формування сучасної японської літературної мови, які визначають комплекс труднощів при виробленні мовних норм.

В X-XI ст. літературні твори японських прозаїків і поетів писалися стародавньою японською мовою «ямато», яка графічно передавалася азбукою «кана». Згодом для запису китайських текстів у стилі «камбун» були запозичені китайські ієрогліфи, що призвело до виникнення змішаної китайсько-японської мови. Зрозуміло, що ця мова дуже відрізнялась від усного мовлення. Тому згодом постало завдання досягти єдності мови і письма. Але повної єдності тоді не було досягнуто. Це пояснюється тим, що китайські кореневі морфемі дуже зручні для словотворення, оскільки зміст нового поняття передається в ідеографічному зображенні ієрогліфом. Та з цього випливає інша трудність — такі слова важко сприймати на слух. В словниковому складі сучасної японської мови зафіксовано 50 слів, які однаково звучать — сісьо:, 75 — ко:ко:, 76 — ко:сі, 85 — ко:сьо: (Языковая политика в афроазиатских странах. М, 1977, с. 241).

Для того щоб унормалізувати письмо, для словотворення в 1946 р. був введений ієрогліфічний мінімум, який обмежується 1850 ієрогліфами. У зв'язку з введенням цього мінімуму виникли нові труднощі — необхідність заміни ієрогліфів, які не ввійшли в зазначений мінімум, іншими ієрогліфами. Природно, що із зміною ієрогліфа змінюється і вимова слова. Практика свідчить, що словотворення на основі слів китайського походження збільшується.

Безперечною заслугою японських лінгвістів є великий обсяг досліджень мовного спілкування на всіх рівнях усіх соціальних груп населення. Японські філологи встановили, що «говоріння і написання — два можливих шляхи здійснення мовленнєвого акту — протікають в різних умовах і зовсім різні за характером. Тому в усній і писемній мові, як і в проявах мовленнєвого акту, неминучі структурні відмінності, які в японській мові посилюються ще й історичними умовами її розвитку» (С. В. Неверов. Основы культуры речи современной Японии. Автореф. на соискание ... доктора филол. наук. М., 1975, с. 14).

Японськими філологами розроблена детальна класифікація мовленнєвих дій. Кожний з чотирьох їх видів — говоріння—слухання і читання—письмо — поділяється у свою чергу на: дії говоріння з метою а) повідомлення інформації, б) переконати або викликати

певні дії, в) справити враження або принести задоволення; слухання: по-перше, слухання саме по собі; по-друге, слухання, пов'язане з говорінням (бесіда); дії написання здійснюються — для власного тренування (організації думок) і для уявного співбесідника; дії читання поділяються за метою (для розваг, одержання знань). На основі цього в Японії розробляють досить детальні рекомендації здійснення мовленнєвих дій для говоріння і слухання, читання і письма. Найголовніше для говоріння — ставлення до співбесідника і ситуації та проникнення в суть теми; для слухання — вміння правильно сприйняти, оцінити і критично поставитись до почутого. На письмі рекомендується чітко уявляти різницю між писанням і говорінням і оцінювати створюваний текст з погляду володіння виражальними засобами мови. Завдяки читанню суб'єкт адаптується до оточуючого середовища, оскільки читання несе інформацію про культурні цінності, нагромаджені в суспільстві.

Хоча розроблена методика і дає цікаві результати, мовлення, мова відриваються від суспільних факторів і розглядаються тільки з позиції індивідуально-психологічних особливостей комунікантів, що вважається достатнім для винесення необхідних практичних рекомендацій. Це дає серйозні підстави для критики японської теорії мовленнєвих дій. Таким чином, як відзначають дослідники, основний недолік розробленої японськими вченими методики вивчення мови — антропоцентричний позитивістський підхід до мови, тоді як для більшості сучасних західних лінгвістичних шкіл характерний соціолінгвістичний підхід.

Вкладом в розвиток мовознавства є розробка японськими лінгвістами теорії «мовного існування» — «генго-сейкацу». Значення цього терміна тлумачиться як «життя людини в одному з її соціальних проявів — в мові». Існує думка, що в теорії мовного існування культура мови сприймається перш за все як культура обміну мовленнєвими актами. Тому японський термін «мовне існування» може бути витлумачений як «мовна культура народу».

Боротьба за культуру мови в Японії виявляється і в ставленні до запозичень, які в сучасну японську мову проникають головним чином з американського варіанта англійської мови. Частота їх вживання досить висока, оскільки англіцизми краще сприймаються на слух, ніж велика кількість слів-омофонів японської мови.

Загальна кількість слів іноземного походження — «гайрайго» — досягла 25 тис. і продовжує зростати. Цьому сприяє посилення міжнародних контактів і науково-технічний прогрес. У зв'язку з цим можна навести висловлювання професора Кіотського університету Кабасіма Тадао, з якого видно, що НТР висуває в японській мові ще одну проблему: «Тепер мовні дії здійснюються не тільки людьми, але й комп'ютерами, що змушує змінити оцінку системи мови ... Зокрема, в японській мові існування певної частини лексики, особливо науково-технічних термінів, підтримується тільки ієрогліфікою. Перехід на азбуку відразу ж стикається з проблемою омофонів японської мови, оскільки машина не розрізняє омофонів японської мови, і звідси неминучий висновок про перебудову письма і лексики в японській мові» (Языковая политика в афроазиатских странах, с. 245-246).

Питаннями культури мови в Японії займаються, крім відділу культури мови Державного дослідного інституту рідної мови, який видає «Лінгвістичний щорічник», Об'єднаний науково-дослідний інститут культури радіомовлення і Інститут вивчення громадської думки в питаннях мовлення. Видаються щомісячні «Повідомлення», де під рубрикою «Про слововживання в радіомовленні» друкуються рекомендації Комісії по слововживанню в радіомовленні, про нові слова, способи їх написання.

Багато питань культури мови обговорюється на сторінках такого видання, як «Біла книга рідної мови», де друкуються матеріали про стан сучасної японської мови і проблеми її розвитку. Видається лінгвістичний журнал «Мовне існування» («Генго-сейкацу»).